

A MINŐSÉG FORRADALMÁRA

C S . V A R G A I S T V Á N

Németh Lászlót eszmetermő életműve, szellemi organizátori szerepe emelte fénybe. *A magyar népi írói mozgalom mintaadó személyisége volt.* A legkülönbözőbb műfajai – versei, esszéi, regényei, drámái – szerves egységet alkotnak, teljességet képeznek: egy egyetemes kifejezőkészség megnyilvánulásai. Németh László – tucatnyi nyelven tájékozódó, kísérletező ember, műfordító, aki „gályapadból laboratóriumot” épít.¹ Sokrétű életműve ezer ívre, 16 ezer oldalra tehető.

„SZELLEMI ORGANIZÁTOR”

A *Horváthné meghal* parasztnovella volt „a sorsjegy”, amikor Németh László nevét „az íróvá avatáson kihúzták”. 1925 decemberében ezzel a szöveggel nyerte meg a *Nyugat* novellapályázatát. Nászútjáról, Bécsből írta Osvátnak: „a magyar szellemi élet organizátora” szeretne lenni, később pedig „nemzedékszervező”, magyar szellemi műhely- és eklézsiaépítő. Ady magyarsághite élteti: „A magyarság szükség és érték az emberiség és az emberiség csillagokhoz vezető útja számára” – írta. Áprilynak pedig ezt írja 1928 márciusában: „Szeretném együtt tudni mindazokat, akik az örök magyarság mai papjai.” Célja a „közös ideálok” fölállítása.

Az 1926 és 1936 közötti időszak Németh „szellemi organizátor” szerepének évtizede. Amikor a *Napkelettől* a *Nyugathoz* pártol, 1929 végén tudatja Tormay Cécile-lel: „egységes irodalmi közvéleményt” akar teremteni. A magyarság nemzettudatát szerette volna újraszöni, ennek érdekében pedig a népi elkötelezettségű értelmiségiekből szellemi-lelki „új nemességet” szervezni. Ady *Levél ifjú társakhoz* címmel megfogalmazott üzenete őt is bátorította: „Hogy Bécs ellen és Minden ellen / E kis ország még remekeljen”.

Igen korán szembesül a magyarság tragikus sorsával: „Két egysorsú, egyfájdalmú és egykincsű testvér ók: a magyar tehetség és a magyar nép.” Figyelmeztetése így szól: „Arra, hogy kivel mint bántak, mennyire ismerték félre, van objektív mérték: az, amit az életen át összeírtak róla. Én sosem kívántam más emlékművet, mint ezt: a rólam írtak összegyűjtését, kiadását. Nem azért, hogy támadóimat pellengérré állítsam; mentségül inkább, hogy művemem milyen közegellenállással szemben kellett a világba nyomnom.” Ennek jegyében látott napvilágot az *Én sohasem kívántam más emlékművet...* című monumentum.²

Kivételes beleérzéssel tájékozódik a magyar és az európai irodalomban. Legfőbb példaképei az erkölcs hősei: Széchenyi, Tolsztoj, Gandhi, Albert

1 Az idézőjelbe tett szavak és fogalmak Németh László életművének kifejezései, általa alkotott sajátos szókapcsolatok és/vagy speciális értelemben használt kifejezések, amelyeket a Németh-filológia a pontosság és a tisztelet jelenként (is) rendre így használ. (A Szerk.)

2 *Én sohasem kívántam más emlékművet...* Vonulatok a Németh László recepció történetéből, vál., szerk. MONOSTORI Imre, Argumentum, Budapest, 2003.

Schweitzer. Az esszéíró csúcsteljesítménye, a négykötetes *A minőség forradalma* (1940–43), amelyben összegezi és bírálja is a korszak eszmevilágát, irányzatait, tudatosítja hagyományaink jelentőségét. Elvetette a fasizmust, a fajelméletet, a kapitalizmust és a kommunizmust is. A humánusot féltette – a fasizmustól és a kommunizmustól a szabadságot, a kapitalizmustól a szociális igazságosságot. A „harmadik út” lehetőségét kereste. Találó meghatározásai így szólnak: míg a fasizmus „a század vad alanya”, addig „a marxizmus a szocializmusnak kinőtt ruhája”. Sztálin „leghívebb tanítványa Leninnek – az a baj, hogy semmivel sem több, mint a leghívebb tanítványa”. És tovább: „Lenin szavakat talált a történelem számára, Sztálin a szavakkal akarja összhangzásba hozni a történelmet”³

MINŐSÉGESZMÉNY ÉS „TEJTESTVÉREK”

Esszéírása klasszikus értelemben vett „kísérlet”, vallomás és vita: az emberi lélek önkeresése. A „készülődés” időszaka végén (1925–32) saját utat választott: maga írta és adta ki folyóiratát, a *Tanút*. Beköszöntője így szól: „Folyóiratom ihletője e kor művésze: a szorongó tájékozatlanság. Hajótörtek vagyunk, akik a csillagokat nézzük s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part s a csillagok vezetnek. Nem akarok tanítani. Az *essait* a nyilvános tanulás műfajának tekintem; egy lélek égtájakat keres s közben égtájakat segít megtalálni; munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz, melyet önmagammal folytatok.”

Az esszéírás európai szintjén értekezett Szophoklész, Arisztophanész, Goethe, Keats, Dilthey, Gide, Proust és más írók eredményeiről. Proust-tanulmányát akkor publikálta (*Proust módszere, Proust világa, Proust jövője*), amikor a franciák még arról vitatkoztak, hogy a szerző zseniális író-e avagy sarlatán. Pályakezdésének történetét az *Ember és szerep* (1934) tartalmazza. Részt vett az *Új Szellemi Front* (1935) reformkísérletében, de kiábrándult. Az 1935-ös év kiemelkedő esszéi a *San-Remo-i napló* és a *Magyarok Romániában* voltak.

a helytálló, élni segítő igazságokat kereste

Családját is pedagógiai terepnek tekinti, amelynek dokumentuma a *Lányaim* (1943). Iskolaorvosként városi diákok szociológiai rajzát adja, élet- és alkattani megfigyeléseket, vizsgálatokat végez, erről szól a *Medve utcai polgári* (1943). Méltón értékelte Móricz Zsigmondot, azonos című könyvében (1943). Az etikum és a minőség jegyében értelmezi *Az értelmiség hivatását* (1944). Az egész társadalmat a magasabb igények iskolájává szeretne volna tenni; a helytálló, élni segítő igazságokat kereste. Hitte és vallotta, hogy „az igazi siker: a szépen fejlett, arányos, másokat melegítő élet”.

Az 1938 és 1944 között, az irredenta időszakban is hirdette a szomszédos népekhez fűződő sorsközösséget. Egy töröl ered a „tejtestvérek”-eszmény és Ady *Szép magyar sors* ciklusának *A tavalyi cselédekhez* üzenete: „Testvéremül elfogadom, / Ki tiszta ember és magyar / [...] Kirabolt, szegény, kis magyar, / Kitáruul a felé karom, / Kit magyarrá tett értelem, / Parancs, sors, szándék, alkalom”. Abban hit, amit „nem a politika csinált s a politika sem szagathat el”. *Az Európai utasban* (1973) *Duna Európa* címszó alatt foglalja össze írásait, ciklusok köré rendezve őket: *Tejtestvérek* (1932), *Összehasonlító népköltészet* (1933), *Egy folyóirat terve* (1933), amely „azontúl, hogy a négy magyar világé, a szomszéd népeké is”.

A „tejtestvérek”-eszme adottság és vízió, a történelem erkölcsi ellenereje, mint írja: „a kis ország körül ott az *Újszövetségre* kiszemelt világ: Közép-Európa! Hány misszionáriusra való küldetés!” Bővebben így ír erről: „Mint a föld mélyében letiport őserdőben a kőszén: úgy őrződött meg e szomorú és gyönyörű paraszt-Atlantiszokban a prehistória melege, kultúrában ez: óriási tartalék és jövő. Keleten van miből, csak föl kell fakasztani és kiaknázni, amit zenében, népköltészetben, gondolkodásban ezek a lelki önkormányzatok megőriztek.”

Jánosi Zoltán szerint Németh „ugyanazt az egymás mélységeibe fogódzó kulturális és történeti összeforrottságot s az e közös alapból kinövő civilizációs fellépési igényt fejezi ki, mint Latin-Amerika folklóron felvirágzó regényiro-

Jánosi Zoltán szerint Németh „ugyanazt az egymás mélységeibe fogódzó kulturális és történeti összeforrottságot s az e közös alapból kinövő civilizációs fellépési igényt fejezi ki, mint Latin-Amerika folklóron felvirágzó regényiro-

3 NÉMETH László: *Sztálin: Les questions du léninisme* [1934] = Uő.: *Sorskérdések, szöveggond.*, jegyz. GREZSA Ferenc, Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1989, 89–93.

dalma”. Közép-Európát is, mint a görögséget, a magyarságon át látta és értelmezte: „Az európai művelődés: az első igazi polifon kultúra. Ez a szépsége, ereje, nagysága.” Életcélja mindvégig az volt, hogy ebben a polifóniában a sorstól a magyarságnak szánt „hangjegyzetet” tudatosítsa.

KISEBBSÉGBEN ÉS SZÁRSZÓI BESZÉD

A *Kisebbségben* tragikus szemléletű, sorsvallató vitairat (1939 március–áprilisában keletkezett) a Némethet bírálók célkeresztjében áll. A II. világháború előérzetében, magyar sorsba ékelt-szorított vívódások közepette született *vészkiáltványt* egy új Bach-korszak veszélylátó képzelete hozta létre: hol és mikor tévesztett utat a magyarság?

Az esszében a mitologizált „hígmagyar” és „mélymagyar” ellentétpár kerül előtérbe. A „hígmagyarok”, vagyis az asszimilált idegenek egyre fontosabb szerephez jutnak a magyar politikában és kultúrában, miközben a nemzetalkotó magyarság kisebbségbe szorul – szól a szöveg tételmondata. Az ítélőerőt is megbénító helyzetben keletkezett vitairat élesen megosztotta a népi és az urbánus tábor. Németh kultúrkritikai tipológiáját a történelem tragikus fénytörésbe állította. A „kisebbségben” metaforát az európai konstelláció napjainkban is új tanulságokkal telíti.

Németh 1943-as, második szárszói beszédét sokan csúcsteljesítménynek tartják, mások élesen bírálják. A konferencia hozzászólói főleg a hozzá kötődő „harmadik oldal” elméletét vitatták. A munkásnépről is szólt, s az értelmiséget bátorítva figyelmeztette: „Ne ismerjék el azt sem, hogy az értelmiség másodrendű munkásosztály, amelyet az elsőrendű termelő osztályok alkalmazottul tartanak [...] sosem volt ilyen szép értelmiségi embernek lenni [...] ma az értelmiség a Noé bárkája” – mondta. Németh legvitatottabb kijelentése szerint „a zsidókérdést a világtörténelem hozta vissza ránk minden eddiginél súlyosabb alakban [...] nagyon rossz füle van annak a késköszörülésre, aki nem hallja, hogy Shylocknak éppen a szív kell”. Az inkriminált Shylock-metafora Shakespeare *Velencei kalmár* című drámájából való. A kritikusok főképpen ezt a retorika-indulatú metaforát és a „kinevezett megváltó”, a „bosszúszomjas” és a „késköszörülés” kifejezéseket bírálják. Ekkor elhangzott legfontosabb értelme így szólt a hallgatóságnak: „A legnagyobb gondjuk azonban arra legyen, hogy a nemzet keze fölöslegesen be ne véreződjék. Elég baj, hogy a közelmúltban erre nem mindig vigyáztak!” Amitől félt: bekövetkezett, 1956-ban pedig megisméltódott.

Németh a *dixi et salvavi animam meam* gesztusával tudta, hogy „ádáz Erynnist” uszít magára szavaival. Földesi Ferenc szavaival élve „a *Kisebbségben* mellett szárszói beszéde lett a *corpus delicti*, amiért ellenségei az elhallgattatás, a vezeklés vagy egyenesen a bebörtönzés sorsára szánták”.

AZ „EMELKEDŐ NEMZET” ÁLMA

A Nemzeti Színház 1956-ban mutatta be Németh *Galilei* című drámáját. A „felelősség szorításában” írta cikkeit. A *magyar forradalomról* című könyv 1956-tal kapcsolatos írásai 2011 őszén kerültek nyilvánosságra, s mind Németh írói és emberi nagyságáról tanúskodnak. Legfőbb álma a forradalom alatt írott leg híresebb cikkének címével szólva egy „emelkedő nemzet” volt. Olyan „magyar műhelyről” álmódott 1957-ben is, amelyben „a nemzeti feladatok az egyetemes algebra szerint az egész világ használatára oldódnak meg”.

A forradalom letiprásának következményeit pontosan érzékelte: „A magyarság szétesése az utóbbi években meggyorsult [...] a legsztelezenebb, magunktól elidegenítő divatnak is gyorsan táborra nő, ami magyarságunkra emlékeztet – ha múlt az, ha szokás, ha irodalom: ellenszenvenessé lesz. A legnagyobb baj, hogy e folyamat ellen védekezni sem szabad. Fennmaradásunk gondjaitól szenvedni, azokra célozni is: nacionalizmus. A nacionalizmus szóval olyan

visszaélés folyik, amely fölér egy nemzeti idegbénulással” – írta *Levél a nacionalizmusról* című esszéjében (1967).

Karakteres gondolatrendszerét reprezentálja *A kísérletező ember* (1964) és a *Kiadatlan tanulmányok* (1968) két kötete is, vagy a *Sajkódi esték* (1974) briliáns írása, *A „vallásos” nevelésről* című. Önéletrajzi írásainak gyűjteményével – a kétkötetes, posztumusz *Homályból homályba* (1977) sorozatdarabbal – teljesedik ki életműsorozata. Szintén halála után jelent meg az *Utolsó széttekintés* (1980) és az *Életmű szilánkokban* (1989), majd pedig évtizedes hányattatás után, Grezsa Ferenc jegyzeteivel látott napvilágot a *Sorskérdések* (1989).

„TUDATREGÉNYEK” ÉS „KARIATIDÁK”

Németh szerint a nemzetet leginkább reprezentáló műfaj a regény. Szubjektívizálta és intellektualizálta a magyar prózát. Mély és tiszta jellemeket, sorsokat felmutató művekkel ezt bizonyítja: „A művészet akkor is varázslat, ha az ember realista”. A metafizikát tagadó állampárti ateizmus ellenére művein átragyog a *szakralitás*. Az *Emberi színjáték* (1929) társadalmi körképnek indul, egy alakra redukálódik. Németh nagy „tudat-regényeit”, „regény-monódiáit” előlegezi. Emberfogalma előremutat az *Égető Eszter* és az *Irgalom* felé, mint írta: „A szeretet egy bizonyos fokán az ember elmeorvos.” Elbeszélői hangját, ábrázolási módszereit Németh a *Gyászban* (1935) találta meg. A magyar prózafejlődésbe főképpen a lélektani irányultságú tudatteremtésével és a lélekállapot-rajzzal hoz újat. Hősnője élektípusú „kariatida”.

A *Bűn* (1936) abortív dráma, az értelmiség felelősségét példázza, az *Utolsó kísérlet* regényciklusa (1937–41) pedig befejezetlenül maradó, nagyszabású társadalmi panoráma. A főhős önépítésének útját ábrázolja a *Kocsik szeptemberben*, az *Alsóvárosi búcsú*, a *Szerdai fogadónap* és *A másik mester*. Léttmodellt kereső, korszakkifejező „tudat-regény” az *Iszony* (1947), amelyben Kárász Nelli pokollá váló házasságtörténetének retrospektív elbeszélését kapjuk. A hősnő a „szörnyetegletben” emberi méltóságát, tisztaságát, autonómiáját védi. Testi-

lelki viszonya miatt lesz férje gyilkosa. Sorsképlete, „alkata” a kozmikus lét egy aspektusát, értéktípusát példázza. „A mítosz a teljesség iskolája” – az eszme áttetsző változata, más szavakkal: az „üstökös csóvája” az eszmék holdudvarán.

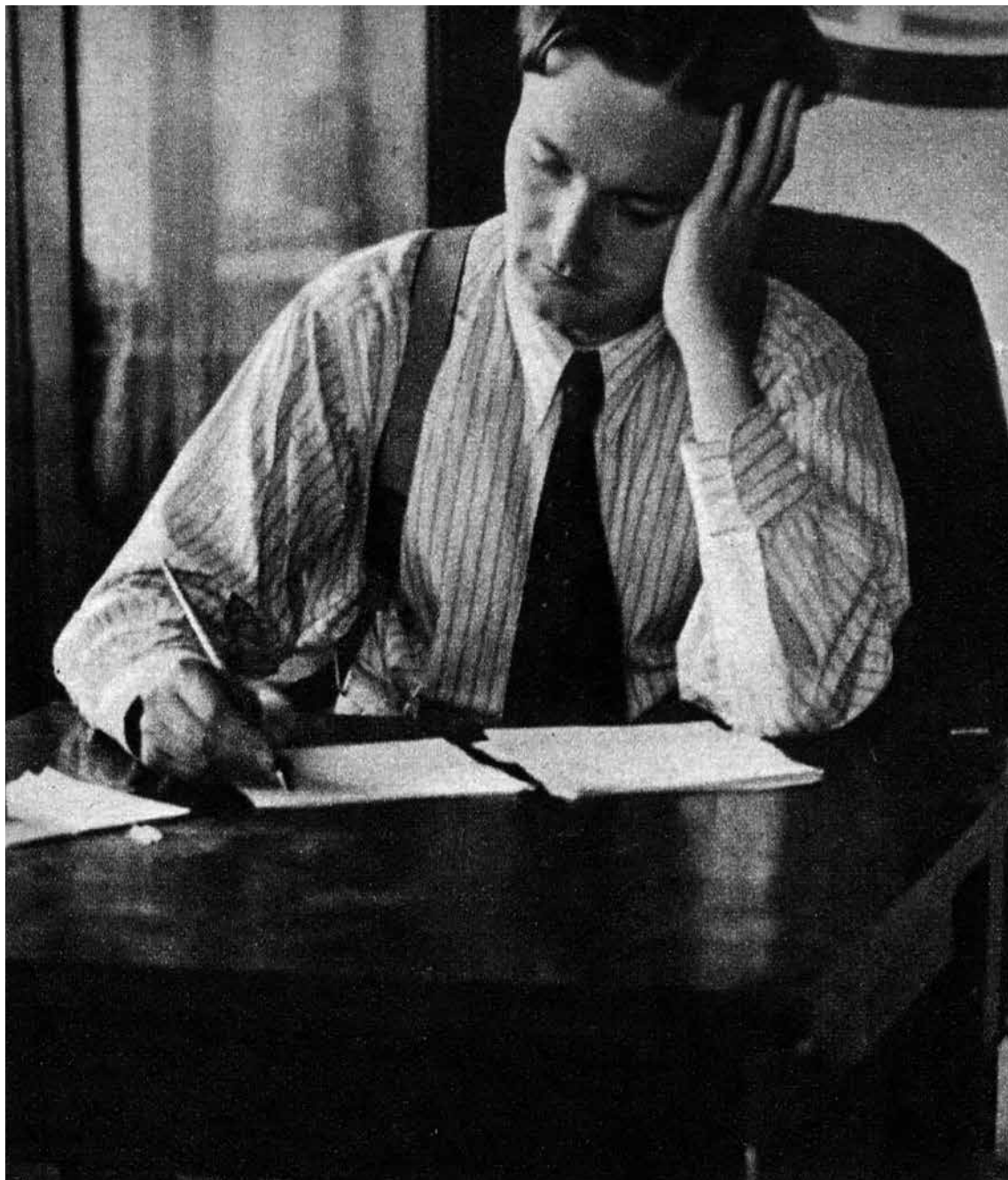
Az 1949-ben keletkezett *Égető Esztert* csak 1956-ban sikerült „fény-

re bábáskodnia”. A regény színtere Csomorkány, a magyar vidéki elmaradottság modellje. Fölötte azonban fel-felhangzik a „mozarti dallam”, azaz a történelem bizalom-felelő szólama. Eszter csodálatos közösségteremtő lélek, hiszen „a maga körüli életfolton valami édenkertfélét próbál teremteni”. Édenalapító kísérleteit folyton szétdúlja a történelem vihara és a „férfiőrület”, de mindig újakezdi maga körül a szigetnyi világ humanizálását.

Az *Irgalom* (1965) Németh „eszmekatedrálisának” testamentum-érvényű, koronázó regénye. „A fényre jutás káprázó keresgélésétől a fénytől megválás búcsúszaváig” fogja át az írói pályát. Kertész Ágnes medika, az író „Medicikápolnájának” legszebb „kariatidája”, aki elfekvőnek látja az egész világot, és a szembesülés erkölcsével tanulja meg, hogy „az eszményítő csodálatnál mennyivel nagyobb, emberibb érzés az irgalom”. Domokos Mátyástól tudjuk: a „csokornyakkendős” éberség miatt az *Irgalom* három befejező változata jött létre. Az őseredeti verzióban a „sánta eszmék” szerepelt, kifejezve az író rezignációját is a szocializmus-utópia iránt. A második variánst sem fogadta el a cenzor: „Ágnes [...] úgy érezte, mintha nem is csak Halmi Ferit, de az egész elfekvőt, a nagy emberiséget húzta volna a mellére – az egész sánta emberiséget.” Németh oldotta meg a problémát, amikor az inkriminált „sánta emberiség” metaforát tovább bővítette: „amelynek hitet kell adni, hogy futni tud, s a lábára is vigyázni közben, hogy sántaságába bele ne gabalyodjék”.

Édenalapító kísérleteit folyton szétdúlja a történelem vihara, de mindig újakezdi maga körül a szigetnyi világ humanizálását

„SZERETTEM AZ IGAZSÁGOT”

Németh hőstipológiája a „hős”, „szent” és „szörnyeteg” hármassága. Az epikus szövegalakítású magyar drámát görög és francia inspirációkkal, az ibseni és csehovi dramaturgia számos vívmányával gazdagította, gondolatissággal telítette. A *Bodnárné* (1931) és az *Erzsébet-nap* (1940–46) szorosan kapcsolódik a *Gyász* világához. A *Villámfénynél* (1936) a *Bűn* drámai ikerpárja. Az igazságszeretet okozta tragikum drámaváltozata a *VII. Gergely* (1938). A drámahős szavait Németh saját sírfeliratának szánta: „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a méltatlanságot, ezért halok meg száműzetésben.” A *Bethlen Kata* (1939) „erdélyi Antigone”; sorsa példázat: „ha kövenként szedik szét a régi Erdélyt, én az utolsó szegletkövön akarok gubbasztani és fohászokodni.” A *Mathiász-panzió* (1940–45) a „sziget–család–nagy család” eszményének drámája. Gróti Ágnes etikumra emelt minőségeszményt képvisel, szigete azonban „olyan Noé-bárka, amelynek nem lesz Ararátja”.

A szellem embere –
Németh László az 1930-as
és ’40-es évek fordulóján
(*Híd*, 1940. szeptember 27.
19. oldal)

A *Széchenyi* dráma (1946) a magyar küldetéstudat tragikumát jeleníti meg. Emberfogalma így hangzik: „Minden fej Isten kápolnája. De a Széchenyie: székesegyház.” Döbling sorsmetafora: „menny és pokol”, „csodálatos nemzeti szentély”. A főhős önfeláldozása: tiltakozás, nemzetébresztés a zsarnoki „üdvözítéssel” szemben. Halálával is népe életjussát hirdeti, hitét, jogát és öntudatát erősíti. A *Galilei* (1953) befejezésének a két verziója együtt képezi az író eszmei mondandóját. Galilei „nem az életéért áldozza fel becsületét, hanem a tudományért, az emberekért”.

A *Két Bolyai* (1961) a magyar tudomány erdélyi hőszainak állít emléket. A *Gandhi halála* (1962) „a történelem eszközeit”, azaz az erőszakmentességet és a fanatizmust kutatja. A *Csapda* (1966) Bulgakov és Iwaszkiewicz Puskin-drámájának magyar párja. Puskin élete Németh szerint „kozák-tánc gúzsba kötve”. A *Négy próféta* szereplőjét, Deuterojaziát pedig „a zsidó közösségen túllátó tapasztalat tanította meg népe javára világméreteken gondolkodni, s missziót találni”.

Az *Ószövetség olvasása közben* (1954) című esszéjének próféciját bővebben is érdemes idézni: „Az ember az Ószövetségben ismert rá magára s világára, s az Újszövetségben az orvosságra és megváltásra. [...] ne attól féljünk, hogy túlságosan megtaláljuk fékezni őket, hanem hogy még mélyebbre ne merítsenek, mint ahonnét az Ószövetség prófétái kiemelték: a mozgástalan vadságba, a renddé dermedt kegyetlenségbe.”

NEM SZOBORRA: VISSZHANGRA VÁGYOTT

Németh evangéliumi mércével mérve is igaz életet élt. Bach példáját idézi a *mysterium passionis* jegyében: „Egyedül Istennek írunk”. Verses vallomása pedig így szól: „Én az Istent sosem kerestem / [...] S egyszer csak bennem lakott az Úr: / [...] Azt sem mondtam: jó volna hinni, / [...] Sose hívtam, s ő rámtalált.”⁴

Hegedűs Lóránt Némethet egyenesen az „üdvösségügy lángelméjének” nevezi, Monostori Imre pedig *Egyszer csak bennem lakott az Úr* címen értekezik üdvösség-harcáról. Az író vallomása szerint „az ember célja mégiscsak az üdvözülés”. Schmitt Hedvig az író betegsége alatti megtéréséről tanúságot és bizonyágtételt tett közzé. Németh lánya, az apai orvosi hivatást és hitet is folytató Csilla is megerősítette: Németh kereste, és meg is találta, akit keresett.

Németh szerint Magyarországnak annyi helye lesz Európában, amennyit a minőséggel ki tud szorítani magának. A halála óta eltelt 43 év alatt a megbélyegző, méltatlan jelzők lekoptak róla: kútmérgező, összeférhetetlen, hisztérikus, üldözéses mániás. A túlértékelés vadhajtásai is eltűntek: vallásalapító, üdv-tan-hirdető, nemzetmentő. De a megbélyegzések, sérelmek, haragok sokaságát máig nem oldotta „békévé az emlékezés”. Pereiről, tévedéseiről, félreértéseiről sokat tudunk, az ellene elkövetett támadásokról, ferdítésekről kevesebbet, kibéküléseiről, kiengesztelődéseiről sem sokat. A Hatvany és Németh között lejáratott vita például haraggá változott, végül a megismerés és megértés, a tisztelet baráti akkordjaival zárult. A Németh és Rónay György közti kritikai sérelem szintén példamutató gesztussal zárult. A már életében méltatlanul elfeledett Bohuniczky Szefi sírja fölött, akinek mindketten értő méltatói voltak, békejobbott nyújtottak egymásnak. Pilinszky és Németh barátságának gyémántpecsétje az *Ama kései*: „Ama kései, tékozló remény / az utolsó, már nem a földet lakja, / mint viharokra emelt nyárderű, / felköltözik a halálos magasba.” Vekardi László ismerte fel: a Pilinszky-vers sugárzó központja, a „viharokra emelt nyárderű” nem más, mint Németh-től kölcsönzött Erdély-metafa.

A magyar kultúra egyik fénylő pillanatában, 1965. április 30-án, Németh és Kodály Herder-díjának átadásakor Bécsben elhangzott laudáció a *Németh-oeuvre* tömör értelmezése: „az orvos és a tanár mély emberi meglátásai és egy magyar ember történelmi tapasztalatai művészien sokrétű, de nyelviileg áttekinthető elbeszélőstílusán keresztül sokatmondó kifejezésre talált és tartós hatást ért el. A rövid esszétől az epikus-monumentális regényig költői műveinek

4 NÉMETH László: *Én az Istent sosem kerestem* = Uő.: *Homályból homályba*, II. Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1977, 42.

Németh László válogatott művei*

Tanú – Németh László kritikái folyóirata (1932–37)
Ember és szerep (Tanú, 1934)
Magyarság és Európa (Franklin, 1935)
Gyász (Franklin, 1936)
Bűn. I–II. (Franklin, 1937)
A Medve-utcai polgári (Első Kecskeméti Hírlapkiadó, 1937)
Kisebbségben (Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Ny. 1939)
Berzsenyi (Franklin, 1939)
Téli hadjárat (Kecskeméti Ny. 1940)
Szekfű Gyula (Bolyai Akadémia, 1940)
A minőség forradalma. I–IV. (Magyar Élet, 1940)
Készülődés. A Tanú előtt. I–II. (Magyar Élet, 1941)
Széchenyi (Bolyai Akadémia, 1942)
Móricz Zsigmond (Turul, 1943)
Magyam helyett. I. (Turul, 1943)
Az értelmiség hivatása (Turul, 1944)
Iszony (Nyugat, 1947)
Égető Eszter (Magvető, 1956)
Sajkódi esték (Magvető, 1961)
A kíséreltező ember (Magvető, 1963)
Irgalom. I–II. (Szépirodalmi, 1965)
Kiadatlan tanulmányok. I–II. (Magvető, 1968)
Németh László Munkái. I–XXIV. (Magvető–Szépirodalmi, 1969–93)
Levelek Magdához (TIT Komárom M. Szervezete–Új Forrás, 1988)
Egy barátság levelekben. Gulyás Pál és Németh László levelezése (PIM, 1990)
„A szellem: rendező nyugtalanság”. Beszélgetések Németh Lászlóval (Argumentum, 1992)
Napló (Tiszatáj Alapítvány, 2006)
A magyar forradalomról (Nap, 2011)

* A felsorolt művek első kiadások.

problematikája mindig az emberi természet örökérvényű alapkérdéseivel birkózik, de bár a problematika generációkat és nemzeti múltat ível át, mégis történeti hűséggel rögzíti a történelmi változásokat és a történelmi értékeket. Ezáltal Németh oly példaszerűen részt vett népe művelésének pedagógiai feladatában, hogy ezzel az egész világ népei és irodalma számára példát adott” (Vizkelety András fordítása).

A minőség forradalmára a fővárosban és szerte az országban köztéri szobrokat, emléktáblákat kapott. Pedig Sütő András szerint „nem szoborra: visszhangra vágyott, az írói gondjába emeltek válaszeleire”. Az Arany-féle félbeszerbe’ érzésével is küzdve attól félt, hogy örökségét az utókor kiiktatja, amint megvalósította Széchenyi terveit, és kiirtotta magából szellemiségét. Illyés Gyula Németh emlékezetére írt, *Üdvösség vagy halál* című verse sorstükör: „Vagy föl-építjük mi is azt a Templomot, / vagy népét Hadúr is szétszórja, / s a kárhó-zókra köre kő / a büntető / idő botja kopog.”

Németh örökségének újraértékelése, igazságtétele a jelenkor és a jövő olvasóinak lelkiismereti vizsgája. Művének „nemzete szellemében kell elkészülnie”. Fodor András *Homloka égőve alatt* című versében kérdezi: „Alatta / elfértünk volna mennyien! / S kérдем veletek együtt: / amíg élt, / megérdemeltük-e?” A ma is időszerű kérdésre Nagy Gáspár *Éjszakáimban lámpafény* című, „Németh László halhatatlan szellemének” dedikált költeményében válaszol: „A szív meg leszámolt eleitől fogva, / idővel, bajjal, üldözőkkel: / a férfi a halál suhogó árnyékában élt, / bár igazán sose halt meg, / de azért jobb és értőbb utókorra remélt!”